

Тетяна Лозан

*Рибницька філія Придністровського державного
університету ім. Т. Г. Шевченка,
Рибницька українська середня загальноосвітня школа № 1
з гімназичними класами*

МІЖПРЕДМЕТНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК У ФОРМУВАННІ УСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПРИДНІСТРОВ'Я

Для російськомовних першокласників Придністров'я вивчення української мови в школі з українською мовою навчання виступає засобом навчання, оскільки сприяє розумінню й засвоєнню інших навчальних предметів. Одночасно українська мова є і предметом навчання, що вимагає найперше належного оволодіння її усною і писемною формами, інакше вона не зможе служити засобом навчання. У школі учні мають виробити навички виражати свої думки українською мовою так само вільно, як вони виражають свої думки російською. Опанування українською мовою необхідне дитині для успішної навчальної діяльності, оскільки міцність засвоєння знань з усіх навчальних предметів залежить від уміння читати й писати українською мовою та зв'язно, логічно, послідовно виражати ці знання у словесній формі.

Реалізація цих завдань ускладнюється в умовах Придністров'я, оскільки більшість учнів, які вступають до перших класів шкіл з українською мовою навчання, є російськомовними і не володіють або недостатньо володіють українською мовою.

Метою цієї статті є спроба визначити, враховуючи зазначені вище соціологічні особливості, основні напрямки здійснення міжпредметних зв'язків для успішної реалізації процесу формування усного українського мовлення російськомовних першокласників.

Необхідність здійснення взаємозв'язку вивчення мови з іншими предметами розглядали в методиці давно. На це вказували Я. А. Коменський, К. Д. Ушинський, Ф. І. Буслаєв, В. О. Сухомлинський та ін.

Сучасний підхід до навчання української мови теж акцентує увагу на важливості міжпредметних зв'язків. У дослідженнях відомих

учених-педагогів (О. М. Бандури, М. Т. Баранова, О. М. Біляєва, І. Д. Зверєва, В. М. Короткова, М. Р. Львова, В. М. Максимової, М. М. Скаткіна та ін.) міжпредметні зв'язки виступають як дидактична умова навчання і виховання, засіб комплексного підходу до предметної системи сучасної освіти і розвитку мовлення зокрема.

Оскільки розвиток мовлення – це одне з основних завдань уроків української мови, то цю роботу проводять передусім на цих уроках. Українська мова, на якій зосереджена робота з розвитку мовлення, є центральним предметом. К. Д. Ушинський вважав рідну мову головним предметом, основою духовного розвитку дітей, основою пізнання світу. Він писав: «Вивчення кожного предмета передається дитині, засвоюється нею і виражається завжди у формі слова. Дитя, яке не звикло заглиблюватися в смисл слова, темно розуміє або зовсім не розуміє його справжнього значення і не дістало навичок розпоряджатися ним вільно в усному і писемному мовленні, завжди страждатиме від цього корінного недоліку в процесі вивчення всякого іншого предмета... Викладання мови в первинному навчанні становить предмет головний, центральний, який входить у всі інші предмети і збирає в себе їхні результати...» [10, с. 286–287].

Словникова робота на уроках української мови виконує свою об'єднувальну роль через систему спеціальних комплексів вправ і завдань на матеріалі різних навчальних предметів. Спостереження за навчально-виховним процесом привело нас до висновку, що в українській школі, яка працює в російськомовному середовищі, робота з розвитку українського мовлення, зокрема збагачення словникового запасу, необхідна на всіх предметах, що включені у базовий навчальний план першого класу.

К. Д. Ушинський вказував на велике значення роботи з розвитку мовлення учнів для всього процесу їхнього навчання, для отримання ними знань, умінь і навичок з усіх предметів навчальної програми [9, с. 262].

Добираючи зміст лексичного матеріалу, ми враховували критерій тематико-ситуативного відбору, доцільність врахування якого доведена в працях Т. В. Коршун [5], Є. В. Котока [6]. Взявши до уваги зазначені критерії, було дібрано необхідну лексику, яка була згрупована тематично. Ми виходили з тематики усного мовлення, що охоплювала такі сфери спілкування, як *особистісна* (Я. Моя родина. Людина. Друзі. Іграшки. Ігри); *навчальна* (Школа. Клас. Навчання), *соціально-побутова* (Дім (квартира). Меблі. Посуд. Їжа. Одяг. Взуття),

супільна (Країна, в якій я живу. Україна – батьківщина моїх предків. Культура, звичаї тощо), сфера «Природа» (Пори року. Погода. Кольори. Тваринний світ). Навчальна сфера охоплювала не лише назви навчальних предметів, але й соціальні ролі: учень – учениця, учитель – учителька.

Не лише урок української мови, але й інші уроки – математики, образотворчого мистецтва, трудового навчання, навколишнього світу – сприяли активному поповненню словникового запасу словами, пов'язані з означеними предметами. Саме в цьому відігравав свою роль принцип міжпредметних зв'язків. Ми визначили у зв'язку зі сферами мовлення комунікативні теми, на матеріалі яких передбачалося збагачення словникового запасу, формування частково мовленнєвих та мовленнєвих умінь та навичок.

Для того, щоб забезпечити повноцінний розвиток усного українського мовлення першокласників, необхідно було доповнити й розширити тематику та спеціально дібрати матеріал для розвитку вмінь аудіювання, формування частково мовленнєвих та мовленнєвих умінь не лише для уроків української мови, а й для інших предметів, що вивчають у 1 класі.

Для здійснення міжпредметних зв'язків у першому класі є всі умови, оскільки в класі працює один вчитель, який викладає всі предмети, і йому добре відомий весь програмовий матеріал. На цій основі вчитель легко може визначати, які саме завдання з розвитку мовлення можна реалізувати під час засвоєння того чи іншого матеріалу. Крім того, вчитель добре знає психологічний клімат, вікові особливості, можливості класу і мовленнєву підготовку першокласників.

Кожний навчальний предмет має свій зміст і термінологію, тому на будь-якому уроці вчитель мав змогу спеціально розвивати мовлення учнів і збагачувати їхній словниковий запас. Джерелами збагачення словникового запасу учнів ставали: навколишня дійсність, навчальний процес, ілюстративний матеріал, наочні посібники, технічні засоби, які вчитель використовував у ході розповідей та бесід з учнями.

Добираючи зміст міжпредметних зв'язків, ми визначили загальні теми, що дозволяли інтегрувати зміст різних предметів. Спланували процес оволодіння українським мовленням так, щоб завдання, поставлені програмою, розв'язувались як на уроках української мови, так і на інших уроках – математиці, навколишньому світі, образотворчому мистецтві, трудовому навчанні, музиці.

Дотримуючись принципу міжпредметних зв'язків щодо розвитку мовлення, ми розробили міжпредметне тематичне планування, в якому визначено обсяг лексики, що має засвоюватися, граматичні форми, норми вимови, теми для формування діалогічного та монологічного мовлення. Таке планування давало можливість конкретизувати завдання з розвитку усного українського мовлення, встановити тісні міжпредметні зв'язки.

Вивчення однакових (схожих) тем на різних уроках давало змогу міцно засвоїти слова та сформувати пов'язані з ними орфоепічні та граматичні уміння, навчити будувати діалогічні та монологічні висловлювання.

Так, зв'язок уроків української мови з навколишнім світом є ефективним засобом розвитку дитячого мовлення. Використання матеріалу з навколишнього світу на уроках української мови сприяло збагаченню словникового запасу учнів не лише термінологією, а й словами – назвами предметів, ознак, дій. Для міцного засвоєння учнями знань і збагачення словникового запасу з таких тем, як: «Природа», «Сонце», «Ґрунт», «Повітря», «Вода», «Пори року», «Рослини» важливе значення мали відповідні екскурсії. Навчити дітей бачити і відчувати красу рідного краю можна на екскурсіях, які передують урокам розвитку зв'язного мовлення, в таких умовах розвиток мовлення відбувається у невимушеній атмосфері, на основі живого інтересу учнів до об'єктів природи.

У процесі експериментального дослідження ми розробили спеціальні вимоги до розвитку мовлення під час проведення екскурсій:

- педагог визначає мету екскурсії, а потім конкретизує її у зв'язку з іншими навчальними предметами;
- добирає слова для засвоєння, які відповідають темі екскурсії й темі з розвитку мовлення;
- добирає вправи, що сприятимуть формуванню орфоепічних та граматичних умінь, розвитку умінь діалогічного та монологічного мовлення.

Наприклад, під час осінньої екскурсії в ліс за темою: «Спостереження за змінами в природі» опрацьовували мовленнєву тему: «Осінь у лісі» й визначали мету: засвоїти слова: *ліс, листя, горобина, осінній, жовтий, часто, збирати, жовтіти*; формувати уміння вживати граматичні форми дієслів однини і множини (*збирає, збирають; жовтіє, жовтіють*); навчати будувати висловлювання про осінні зміни в природі.

Опрацьований матеріал на уроках навколишнього світу використовували в подальшому на уроках мови, математики, образотворчого мистецтва, трудового навчання. Так, на уроках мови учні вчилися складати усну розповідь про осінній день у лісі, на математиці – розв'язували задачу про кетяги горобини, на уроці образотворчого мистецтва – виконували тематичний малюнок про осінь, а на уроках трудового навчання – виготовляли гербарії, аплікації з осіннього листа. Таким чином, одні й ті ж слова повторювались на різних уроках декілька разів і практично засвоювались відповідні граматичні форми.

Завданням предмета «Навколишній світ» є збагачення і систематизація конкретних уявлень дітей про явища суспільного життя, про рідний край, про предмети і явища природи. Заняття з курсу вчитель планував у взаємозв'язку знань, отриманих дітьми на різних уроках, насамперед на уроках української мови. Тому кожен урок цього курсу протягом першого року навчання є зразком міжпредметних зв'язків.

Так само навчання українського мовлення здійснювалося і на уроках математики. На цих уроках основним було збагачення словникового запасу словами, які означають знайомі дітям предмети і явища. Назви предметів, дій і якостей пов'язують з рахунком, з просторовим розташуванням, із змінами величини, ваги, форми, з часовими змінами. Так, на уроках математики учні вчилися вживати математичну термінологію, знайомилися із словами на позначення напрямку, руху, форми, об'єму, навчалися стисло формулювати і висловлювати думку.

Крім того, як і на уроках української мови, на уроках математики вчитель виправляв мовленнєві помилки школярів і працював над їх усуненням. Робота над словом тут складалася не тільки з пояснення значення слова, а й зі створення відповідного уявлення, специфічного для математики. На таких уроках вчитель звертав увагу на збагачення словника в основному словами – назвами предметів, дій, ознак, місця, часу, простору. Словниковий запас учнів поповнювався не лише математичними термінами, але й словами соціально-побутової лексики, а також міжтемними словами, зокрема прислівниками. Так, у процесі розв'язання задач учні засвоювали прислівники: *кругом, між, по частинах, всього* та інші, а також вищий ступінь прислівників: *швидше, більше, ближче, раніше* і т. п.; абстрактні іменники: *число, частина, величина* та інші. Усвідомлення значення слів вимагало розвитку

логічного мислення, формувало свідоме ставлення учнів до їх вибору і вживання, сприяло збагаченню словника. Підібрані вчителем для усної лічби задачі-вірші, задачі-жарти, лічилки та ігри виховували уважність, допомагали засвоїти матеріал, сприяли розвитку усного мовлення.

Важливе значення в розвитку мовленнєвих умінь відігравали уроки музики й образотворчого мистецтва. Відомо, що основу уроків музики становить хоровий спів. Завдання вчителя було не тільки розучити той чи інший твір, а й навчити дітей правильно вимовляти слова. Розучуючи пісні, вчитель домагався орфоепічно правильної вимови кожного слова. Ця робота допомагала учням якісно засвоїти фонетико-інтонаційну, емоційно-експресивну сторону української мови, розвивати фонематичний слух, глибше опанувати орфоепічні норми.

Тематика пісень для розучування та музичних творів для слухання тісно пов'язана з тематикою уроків навчання грамоти та уроками навколишнього світу. Тісний міжпредметний зв'язок спостерігався з таких тем, як: «Школа», «Осінь», «Пори року», «Тварини», «Птахи», «Рослини», «Свята», «Розваги, Дозвілля». Наприклад, на уроці української мови вивчали тему «Дитячі розваги», на навколишньому світі – тему «Іграшки», а на уроці музики учні слухали твір «Хвороба ляльки» П. Чайковського. У зв'язку з цим відбувалося збагачення й активізація словника, проводилась робота з розвитку діалогічного та монологічного мовлення.

На словникову роботу під час розучування музичних творів звертали особливу увагу. Багатьох слів, висловів учні не розуміли, тож учитель пояснював їх перед вивченням пісні. Наприклад, перед слуханням пісні Д. Кабалевського «Кавалерійська» пояснювали значення слів: *кавалерія, шабля*, а перед вивченням української народної пісні «Ой у лісі калина» – слово *гроно*. Вивчення музичної грамоти також сприяло збагаченню словника першокласників такими словами, як: *мелодія, нота, компонент, нотний стан, музичний, музикальний, ритм, композитор* та ін.

Як бачимо, можливості для розвитку мовлення на уроках музики закладені в кожній пісні, творі для слухання, музичній грамоті. Міжпредметні зв'язки між уроками музики, навколишнім світом й української мовою сприяють розширенню кругозору, формуванню вмінь українського мовлення.

Образотворче мистецтво належить до тих навчальних предметів, що особливо помітно впливають на розвиток мовлення школяра. Лексика, що вивчалась на уроках навколишнього світу, української

мови, наприклад з таких тем, як: «Школа», «Фрукти», «Овочі», «Кольори» та інші, ще раз закріплювалась і, таким чином, входила в активний словник дітей. Бесіди за картинами, про художників, тематичне малювання, спостереження і словесний опис предметів у процесі малювання теж збагачували словник першокласника. Уроки образотворчого мистецтва давали змогу вчителеві розвивати у дітей просторову уяву, творчі здібності, гармонійність співвідношень форм і кольору, вміння описувати твір образотворчого мистецтва, сприяючи при цьому розвитку мовлення учнів.

Уроки трудового навчання були не менш продуктивними для збагачення словникового запису учнів словами, які означають просторові відношення предметів та їх величину. При цьому на цих уроках у словник дітей входять слова, які означають співвідношення предметів за величиною (*навіл, однаковий*), дієслова з префіксами, які означають характер різних рухів (*відрізати, приставити, зігнути* та ін.). Уроки трудового навчання взаємодіють з елементами геометрії, збагачуючи мовлення дітей словами, які означають форму предметів та їх розміри (*квадратний, прямокутний, трикутний, широкий, вузький, великий, малий* і т. п.). Учніські роботи, виготовлені на уроках трудового навчання, демонструвались при слушній нагоді на інших уроках, при цьому вчителі вчили дітей розповідати про ці предмети.

Уроки математики, образотворчого мистецтва і трудового навчання дають можливість збагачувати словник учнів словами на позначення розташування у просторі (*вверху, зліва, знизу*), направлення рухів руки (*зверху, вниз, зліва, направо* та ін.), а також словами на позначення кольорів та їх відтінків.

Поповнення словникового запасу першокласників мало місце і на уроках фізичної культури, де учні, виконуючи різноманітні вправи, вивчаючи ігри, засвоювали слова, які означають напрям рухів (*вверх, вниз, наліво, направо*), усвідомлювали кількісні та часові відношення (*вправи під рахунок, по п'ять в ряд, по два в ряд* та ін.).

Таким чином, збагачення словникового запасу і розвитку умінь розмовляти українською мовою було одним із основних завдань як на уроках української мови, так і на інших уроках.

Усі предмети, що вивчають в 1 класі, мають можливість для формування мовленнєвих умінь. Так, наприклад, на уроці трудового навчання учням доводилось послідовно словесно описувати процес виготовлення коробочки способом згинання аркуша паперу; на уроці фізичного виховання розповідати про хід гри; на уроці малювання

описувати зовнішній вигляд зображуваного предмета; на уроці письма послідовно викладати порядок зображення літери складної конфігурації, називаючи елементи, з яких вона складається, вказуючи на способи їх поєднання; на уроках математики учні мали можливість висловлювати короткі зв'язні міркування у процесі розв'язування арифметичних задач. Дитячі висловлювання, таким чином, носили ознаки розмовного, художнього і наукового стилів.

Як бачимо, всі предмети, визначені в навчальному базовому плані для 1 класу, тісно між собою пов'язані і мають неабиякі можливості для розвитку мовлення. Тематичний підхід дозволяє здійснювати поетапну організацію міжпредметних зв'язків, розв'язуючи навчально-виховні завдання з розвитку мовлення на міждисциплінарному рівні.

Отже, в школах Придністров'я з українською мовою навчання, де першокласники російськомовні і мовленнєве середовище переважно російське, дотримання міжпредметних зв'язків є однією з важливих умов забезпечення ефективного розвитку усного українського мовлення.

-
1. Бахарева Л. М. Інтеграція навчальних занять у початковій школі на краєзнавчій основі / Л. М. Бахарева // Початкова школа. – 1991. – № 8.
  2. Броннікова Ю. О. Формування культури мовлення молодших школярів / Ю. О. Броннікова // Початкова школа. – 2003, – № 10. – С. 41-44.
  3. Зверев І. Д. Міжпредметні зв'язки в сучасній школі / І. Д. Зверев, В. М. Максимова. – М., 1981.
  4. Казакова М. М. До проблеми мовного розвитку молодших школярів / М. М. Казакова // Початкова школа. – 2005. – № 1. – С. 57.
  5. Коршун Т. В. Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі слів з російською мовою навчання) / Т. В. Коршун : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1995. – 206 с.
  6. Коток Е. В. Предварительный устный курс русского языка в национальной школе / Е. В. Коток – М.: Педагогика, 1981. – 72 с.

7. Ладыженская Т.А. Устная речь как средство и предмет обучения / Т. А. Ладыженская. – М.: Флинта; Наука, 1998. – 134 с.
8. Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста) / Е. И. Тихеева. – Изд.: Просвещение. – М., 1972. – Изд. 4. – 173 с.
9. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения в 6 томах / Сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 6. – С. 262.
10. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах / К. Д. Ушинский . – Т. 2. : Проблемы русской школы. – М.: Педагогика, 1974. – 438 с.